

Critical Studies in Texts and Programs of Human Sciences,
Institute for Humanities and Cultural Studies (IHCS)
Monthly Journal, Vol. 22, No. 3, Spring 2022, 103-124
Doi: 10.30465/CRTLS.2022.39190.2441

A Critical Review on the Book *Concise of the Approach to Scientific Research on Education and Anthropology*

Abdolrazagh Rahmani *

Abstract

The research method is one of the fundamental courses that has been grown well in recent decades and has been well received; but unfortunately, despite the emphasis today on the research method and its proper application in various fields of science, we are witnessing less attention to this issue and its methods and principles in student research. Since most universities focus on research and research programs, they try to increase the student's awareness and knowledge of research methods in specialized fields. The book *Concise of the Approach to Scientific Research on Education and Anthropology* written by Dr Saif al-Islam has tried to explain the method of scientific research and the principles of dissertation writing to students. In the present study, this book has been reviewed and criticized with a descriptive-analytical method and has enumerated some of its advantages and shortcomings. Based on the findings of the current study, the author's ability to explain the content, coherence and order of topics, emphasizing the need to use a computer in scientific research, and observing writing marks are among the most important strengths of the book. However, lack of attention to in-text citations, lack of use of sources, and lack of comprehensiveness of some content and lack of explanation of the difference between methodology and research methods are the shortcomings of the book.

Keywords: Book Critique, Methodology, Appearance Structure, Book Criteria, Educational Sciences.

* Assistant Professor, Hormoz Research Center, University of Hormozgan, Hormozgan, Iran,
rahmani6038@gmail.com

Date received: 28-11-2021, Date of acceptance: 24-04-2022

پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
ماه‌نامه علمی (مقاله پژوهشی)، سال ۲۲، شماره ۳، خرداد ۱۴۰۱، ۱۰۵ - ۱۲۴

بررسی و نقد کتاب

الموجز فی المنهج البحث العلمی فی التریبۃ والعلوم الانسانیة

(مختصری از روش تحقیق علمی در علوم تربیتی و علوم انسانی)

عبدالرزاق رحمانی*

چکیده

روش تحقیق از دروس بنیادی است که در دهه‌های اخیر رشد مناسبی کرده و مورد اقبال خوبی قرار گرفته است، اما متأسفانه، با این‌که امروزه بر روش تحقیق و به‌کارگیری صحیح آن در حوزه‌های مختلف علوم تأکید می‌شود، با بی‌توجهی و کم‌تر پرداخته‌شدن به این مبحث و شیوه‌ها و اصول آن در تحقیقات دانشجویی مواجهیم. از آن‌جاکه اغلب دانشگاه‌ها به پژوهش و برنامه‌های پژوهشی می‌پردازند، سعی بر آن دارند که آگاهی و شناخت دانشجو را از روش‌های تحقیق در زمینه‌های تخصصی افزایش دهند. کتاب *الموجز فی المنهج البحث العلمی فی التریبۃ والعلوم الانسانیة*، نوشته سیف‌الاسلام سعد، کتابی است که در آن سعی شده است تا روش پژوهش علمی و اصول پایان‌نامه‌نویسی برای دانشجویان تبیین شود. پژوهش حاضر با روش توصیفی - تحلیلی به بررسی و نقد این کتاب پرداخته و برخی از امتیازها و کاستی‌های آن را برشمرده است. براساس یافته‌های این پژوهش، توانایی نویسنده در تبیین مطالب، انسجام و ترتیب موضوعات، تأکید لزوم استفاده از رایانه در پژوهش‌های علمی، و رعایت علائم نگارشی از مهم‌ترین نقاط قوت کتاب مذکور است، اما ایراداتی چون کم‌توجهی به ارجاع‌دهی درون‌متنی، استفاده‌نکردن از منابع، و جامع‌نبودن برخی مطالب، و تبیین‌نکردن تفاوت روش‌شناسی و روش پژوهش از کاستی‌های کتاب به‌شمار می‌رود.

* استادیار زبان و ادبیات عربی، عضو هیأت علمی دانشگاه هرمزگان، بندرعباس، ایران
rahmani6038@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۹/۰۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۲/۰۴

کلیدواژه‌ها: نقد کتاب، روش‌شناسی، ساختار ظاهری، معیار کتاب، علوم تربیتی.

۱. مقدمه

نقد کتاب از سنت‌های علمی و پژوهشی بوده که همواره مورد توجه فرهیختگان و صاحب‌نظران حوزه‌های مختلف دانش بشری قرار گرفته است. این سنت که بازخورد و واکنش جامعه علمی به تولید علم را نشان می‌دهد، موجبات ایجاد دانش جدید یا تکمیل دانش قبلی را فراهم می‌آورد. تعامل پدیدآورندگان با مخاطبان به منظور آگاهی از تأثیر اثر نیز از دستاوردهای این سنت است (طاهری ۱۳۸۳: ۷۳). نقد در معنای تخصصی، در ترازو نهادن اثر (کتاب، مقاله، یادداشت علمی، و طرح پژوهشی) در ابعاد شکلی، محتوایی، بیان نقاط قوت و ضعف، و بررسی تخصصی آن اثر با توجه به معیارهای خاص علمی است. بدین ترتیب، در نقد علمی جامع، هرگز به ارزیابی صوری و کمی یا ازسوی دیگر، فقط به تحلیل محتوایی و کیفی بسنده نمی‌شود تا نه در دام شکل‌گرایی محض و فرمالیسم گرفتار آید و نه صرفاً ایدئال‌گرا شود و ارتباط محتوا با اشکال بیرونی فراموش شود (حسینی ۱۳۹۷: ۹۷-۱۱۸). بنابراین، «نقد کتاب نیاز به روش علمی دقیق و سازها و معیارهای ثابت و اصولی دارد تا از خلال آن محتوای کتاب‌های درسی از لحاظ ساختار و محتوا با هدف روزآمد کردن و ارتقای کیفی آن‌ها انجام شود» (علی‌مات ۲۰۰۶: ۴۰).

از آن‌جاکه بررسی روش‌های پژوهش علمی امری ضروری در مراحل آموزشی و تحصیلات تکمیلی به‌شمار می‌رود، پژوهش‌گر باید با معیارهای پژوهش علمی آشنا باشد و در زمینه تخصصی خود روش پژوهش مناسب را گزینش کند. «در پژوهش علمی، روش عبارت است از یک برنامه منطقی منظم که اصول و تکنیک‌های تحقیق را برای رسیدن به پاسخ سؤال تحقیق تدوین و تنظیم می‌کند» (فتوحی ۱۳۸۵: ۲۵). آگاهی از کتاب‌های روش تحقیق و کاربری آن‌ها در حیطه پژوهش علمی سبب غنای برون‌دادهای علمی یا پژوهشی می‌شود. ازسوی دیگر، نقد کتاب‌های روش تحقیق سبب پیشرفت سطح کیفی کتاب، بهبود روند تدریس، و نگرش جدید نویسندگان به نگارش کتاب‌های آینده خواهد شد. بر این اساس، پژوهش حاضر، ضمن معرفی مختصر کتاب *الموجز فی المنهج البحث العلمی فی التربیة والعلوم الانسانیة*، به بررسی و نقد آن می‌پردازد.

۱،۱ روش پژوهش

بررسی و نقد کتاب *الموجز فی المنهج البحث* ... (عبدالرزاق رحمانی) ۱۰۷

این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی به بررسی و نقد کتاب *الموجز فی المنهج البحث العلمی فی التریبۃ والعلوم الانسانیة* می پردازد.

۲,۱ سؤالات پژوهش

پژوهش حاضر در پی پاسخ به این سؤال است:

- کتاب *الموجز فی المنهج البحث العلمی فی التریبۃ والعلوم الانسانیة* کیفیت، کارآمدی، و اثربخشی لازم را چه قدر دارد؟
- این منبع چه قدر دانش ویژگی های یک کتاب دانشگاهی مطلوب را داراست؟
- ارزیابی کتاب در مقایسه با سایر کتاب هایی که در این موضوع نگارش شده است چگونه است؟

۳,۱ فرضیه های پژوهش

- کتاب *الموجز فی المنهج البحث العلمی فی التریبۃ والعلوم الانسانیة*، چاپ انتشارات دار الفکر، کیفیت، کارآمدی، و اثربخشی لازم را دارد؛
- این منبع دانش ویژگی های یک کتاب دانشگاهی مطلوب را دارد.
- ارزیابی کتاب در مقایسه با سایر کتاب هایی که در این موضوع نگارش شده خوب است.

۴,۱ پیشینه پژوهش

نقد، به خصوص نقد کتب و متون دانشگاهی، پلی است که می تواند گذشته نامطلوب را به آینده ای با وضعیت بهتر سوق دهد. تردیدی نیست که در زمینه نقد کتب روش تحقیق پژوهش های زیادی تاکنون صورت گرفته است که از جمله آنها می توان به موارد ذیل اشاره کرد:

- مصطفی همدانی (۱۳۹۹) به نقد کتاب روش تحقیق آمیخته، تألیف علی دلاور و شیرین کوشکی، که در حوزه نوپدید روش‌های ترکیبی (آمیخته) است، با روش توصیفی-تحلیلی پرداخته است. نویسنده، علاوه بر نقد ساختاری، ملاحظات متعددی را در نقد صوری و محتوایی این کتاب ارائه کرده است که انتخاب نادرست عنوان کتاب، ضعف مفهوم‌کاوی درباره عنوان «روش‌های آمیخته»، ضعف جدی ساختاری و عنوان‌بندی نارسا، بندهای طولانی، پاره‌ای از اغلاط املائی و ویرایشی، اقتباس‌های متعدد از منابع بیگانه بدون ارجاع، غیرمنطقی بودن برخی عناوین به علت انطباق نداشتن با محتوا، استفاده از اصطلاحات مبهم، ترسیم نادرست نمودارها و اشکالات متعدد در دلالت تصویری آن‌ها، ضعف در تبیین و تثبیت مبنای پارادایمی روش‌های آمیخته، و استفاده از عنوان «تألیف» برای اثری که ترجمه‌ای-تألیفی است مهم‌ترین نقدهای نگارنده به این کتاب است.

- مراد اسماعیلی (۱۳۹۷) به نقد و تحلیل کتاب روش تحقیق به زبان ساده، نوشته مریم صادقی، پرداخته و در آن سعی کرده است تا روش تحقیق و اصول پایان‌نامه‌نویسی برای دانشجویان رشته زبان و ادبیات فارسی را تبیین کند. نگارنده، در این مقاله، برخی از امتیازها و کاستی‌های کتاب را برشمرده است. براساس یافته‌های این تحقیق، این کتاب با داشتن نکات مثبتی چون پرداختن به سؤال تحقیق و تمرینات اختصاصی، ذکر جداول، و مهم‌تر از همه تمرکز بر رشته زبان و ادبیات فارسی کاستی‌ها و ایراداتی چون تطابق نداشتن عنوان با متن کتاب، بی‌توجهی به اصول ابتدایی نگارش و ویرایش، ایجاز‌های مخمل، استفاده از منابع نامعتبر، و جامع نبودن برخی مطالب را نیز در خود دارد که سبب می‌شود خوانندگان کتاب در بسیاری از مباحث نتوانند به کنه مطلب دست یابند و بهره لازم را از آن کسب کنند.

- حامد زندی (۱۳۹۶) در پژوهشی به نقد و بررسی کتاب درآمدهی بر پژوهش روش‌های آمیخته پرداخته است و نتایج پژوهش حاکی از آن است که کتاب دربرگیرنده مطالبی است که رشد و بلوغ نسبی این رویکرد روش‌شناسی را نشان می‌دهند است و با توجه به گسترش کاربرد این روش‌شناسی در علوم انسانی و حتی علوم سلامت، می‌تواند راه‌نمای پژوهش‌گران تازه‌کار و مروری سودمند برای پژوهش‌گران حرفه‌ای‌تر باشد. این کتاب در واقع راه‌نمای گام‌به‌گام و بسیار کاربردی و درعین حال فشرده‌ای است که می‌تواند مورداستفاده دانشجویان تحصیلات تکمیلی

برای برنامه‌ریزی طرح پژوهش و نگارش مقالات قرار بگیرد. هم‌چنین، با ارائه معیارهای سنجش کیفیت پژوهش، می‌تواند مورد توجه استادان و ارزیابان آثار پژوهشی واقع شود.

- کوکبی و دیگران (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «بنیان‌های فلسفی روش‌های تحقیق کمی، کیفی، و آمیخته»، به‌بانه نقدی بر کتاب *روش تحقیق آمیخته*، ضمن اشاره‌ای مختصر به هر سه رویکرد کمی، کیفی، و آمیخته، محتوای کتاب *روش تحقیق آمیخته* را نیز بررسی و تحلیل کرده است. نتایج بررسی نشان داد که نوزده کتاب به فارسی درباره روش تحقیق آمیخته منتشر شده است که نه مورد آن کاملاً به موضوع روش تحقیق آمیخته اختصاص دارد. از این نوزده کتاب، دوازده کتاب ترجمه و هفت کتاب تألیف شده‌اند. نه مورد از کتاب‌های ترجمه‌ای برگردان دو کتاب کرسول و پلینوکلارک هستند که کتاب *روش تحقیق آمیخته* یکی از آن‌هاست، درحالی‌که ادعا می‌شود این اثر تألیف است. بنابر نتایج بررسی نویسنده، کتاب از نظر اصالت اثر، اصالت ترجمه، و اصالت مآخذ اشکالاتی دارد که چندان بی‌اهمیت به‌نظر نمی‌رسد و در تجدیدچاپ آن باید تردید شود.

- آیدا حسینی‌فر (۱۳۸۹) به معرفی و نقد کتاب *لاتین روش‌های تحقیق کیفی در علوم ارتباطات* (نوشته تامس لیندلاف برایان تیلور) پرداخته است و ارزیابی کلی مقاله از کتاب این است که نویسنده آن توانسته است با استفاده از مثال‌های متنوع و جدید، ارائه تمرین‌هایی در انتهای هر فصل برای محک‌زدن خواننده در فهم مطالب، پرهیز از زیاده‌گویی، و درعین حال تلاش برای ارائه توضیحات کامل و کافی این کتاب را به کتاب راه‌نمایی در چگونگی انجام پژوهش کیفی در علوم ارتباطات تبدیل کند. خواننده با مطالعه آن به درکی عمیق از سنت‌های نظری و پژوهشی در علوم ارتباطات و چگونگی استفاده از دو روش پرکاربرد پژوهش کیفی (مشاهده و مصاحبه) می‌رسد.

- پروانه فلاح (۱۳۸۹) به معرفی و نقد کتاب *لاتین روش تحقیق میدانی* (راه‌نمای عمل در تعلیم و تربیت و علوم اجتماعی، نوشته کلایرتیلور من ویلکی جودیت باسر) پرداخته است. نتایج پژوهش حاکی از آن است که محتوای کتاب در سطحی مقدماتی است و این کتاب برای افرادی که شیوه تحقیق خود را روش میدانی برگزیده‌اند، نمی‌تواند کتاب جامع و کاملی باشد. تنها بسنده کردن به مطالعه این اثر،

به منزله منبع موثق، آمادگی لازم را برای اجرای عملی تحقق میدانی در فرد ایجاد نمی‌کند و برای کتابی که مدعی است راه‌نمای عملی برای انجام پژوهش‌های میدانی است، توضیحات کامل، مبسوط، و جامع‌تری در مباحث مطرح‌شده ضروری به نظر می‌رسد.

۲. مفهوم روش تحقیق

روش تحقیق راه و مسیری است که براساس قواعدی خاص به کشف حقایق علمی منجر می‌شود. روش تحقیق نقشی اساسی در نگارش پژوهش ایفا می‌کند که پژوهش‌گر با رعایت اصل بی‌طرفی و دقت بر اعتماد به روایت‌ها و اقتباس‌ها به تجزیه و تحلیل داده‌ها و نتیجه‌گیری آن‌ها می‌پردازد (بدوی ۱۹۶۳: ۵). برخی از مهم‌ترین روش‌های پژوهش عبارت‌اند از:

۱. روش تجربی برای پژوهش‌های تجربی و طبیعی؛
۲. روش توصیفی برای توصیف پدیده‌ها؛
۳. روش تاریخی برای بررسی سیر تاریخی پدیده‌ها؛
۴. روش میدانی برای مشاهده و توصیف پدیده‌ها (همان: ۶-۷).

فرانسیس بیکن و کلود برنارد روش تحقیق را این‌گونه معرفی کرده‌اند: «مسیری که سبب کشف حقایق علوم مختلف می‌شود و براساس مجموعه قواعدی است که قوه ذهن را به حرکت می‌آورد و به تحلیل متن می‌پردازد تا به نتیجه قطعی برسد» (همان: ۵) و این امر علم روش‌شناسی نامیده می‌شود، زیرا «با استفاده از روش پژوهش که پژوهش‌گر در پژوهش‌های علوم انسانی و اجتماعی و یا علوم طبیعی به کار می‌گیرد، از جمله روش تحقیق تاریخی، اسناد و مدارک، آماری، و تجربی، به کشف نتایج پژوهش دست می‌یابد» (بدر ۱۹۹۴: ۳۴-۳۵).

۳. اهمیت نقد علمی و شرایط آن

نقد عبارت است از فعالیت نکته‌بینی، سخن‌سنجی، مطالعه، و بررسی یک متن و تعیین نقاط قوت و ضعف آن. در نگارش‌های علمی، نقد سنجشی روش‌مند و مبتنی بر مبانی تحلیل و

بررسی مدون و سازمان یافته است که سبب افزایش اثربخشی و سودمندی آن می شود (درودی ۱۳۸۵: ۲۷۹-۲۸۸).

همه مطالعات نقاط قوت و ضعف دارند. شناسایی نقاط قوت نیز برای تولید دانش و بهره برداری از آن در عمل حائز اهمیت است و در نقد باید به این جنبه مهم نیز توجه شود، زیرا توسعه دانش مرهون تکمیل تحقیقات قبلی است (آصف زاده و پیری ۱۳۸۳: ۵۴-۶۲).

اهمیت نقد بیش تر از حیث تأثیری است که در اندیشه مخاطبان بالقوه متن برجای می نهد. این اثربخشی با ویرایش مفهومی متن هم سوست. نقد توانایی تحلیل و بررسی بهتر متن را برای خواننده به ارمغان می آورد و نظر او را به ابعاد و جنبه های جلب می کند که شاید قبلاً خیلی شناخته شده نبوده است. بنابراین، نقد فرایندی ارزش مند برای تقویت قوه تفکر و طرح رویکردهای نوین است که در زمینه ها و عرصه های گوناگون شکل می گیرد (درودی ۱۳۹۱: ۳۱). بدین وسیله، پژوهش علمی از پژوهش غیر علمی متمایز می شود، پژوهش گر از ذوق شخصی در امان می ماند، پای بندی وی به روش پژوهش علمی را مهیا می سازد، و سبب پویایی و غنی شدن فرهنگ نقد و گسترش زاویه دید نویسندگان در پژوهش های آینده می شود.

و شرایط نقد این است که، در عنوان پژوهش، ناقد بایستی ابتدا عنوان را مورد ارزیابی و نقد قرار دهد. عنوان باید مناسب، واضح، و مختصر باشد و با تمام مطالب و مفاهیم اثر علمی تناسب داشته باشد. ناقد، در بررسی و تحلیل موضوع پژوهش، موضوعی را که پژوهش گر یا نویسنده بدان پرداخته است، با روش های جدید یا قدیم علمی مورد نقد قرار می دهد. هم چنین، مقدمه و فرضیه های پژوهش را واکاوی می کند تا میزان درستی کار وی مشخص شود و این که آیا فرضیه یا سؤال های پژوهش به دست یابی پژوهش گر به نتایج پژوهش منجر شده است. افزون بر موارد پیش گفته، بایستی در جریان عملیات نقد به زندگی پژوهش گر و عصری که در آن می زیسته و ابزار و روش تحقیقی که به کار برده است، تسلط کافی داشته باشد (سالم ۲۰۱۶: ۱-۴).

۴. معرفی نویسنده و آثار علمی وی

سیف الاسلام سعد عمر، نویسنده سودانی، در خانواده ای اصیل، که به حزب فدرال دموکرات گرایش داشتند، پرورش یافت. وی آگاهانه به جنبش اسلامی پیوست، تا آن جاکه

یکی از بارزترین فعالان جنبش اسلامی تشکیلات دانشجویی شد. سیف‌الاسلام در آغاز دهه هفتاد (۱۹۷۰-۱۹۸۰) برای ادامه تحصیل دانشگاهی به مالزی و سپس به ایالات متحده و دانشگاه پنسیلوانیا رفت و به درجه دکترای برنامه‌ریزی تربیتی دست یافت. وی چندین سال به‌عنوان عضو هیئت علمی دانشگاه ملک سعود بود. پس از بازگشت به وطن خویش، استاد دانشگاه بین‌المللی آفریقا شد و سرانجام به سمت مدیر آموزش از راه دور دانشگاه اسلامی «آمدرمان» انتخاب شد (خبر ۲۶/۴/۲۰۱۳). از مهم‌ترین آثار علمی این نویسنده می‌توان به کتاب *الموجز فی المنهج البحث العلمی فی التریبه والعلوم الانسانیة* و کتاب *الاشراف التربوی مفهومه، اسالیبه، تطبیقاته* اشاره کرد.

۱,۴ معرفی کتاب *الموجز فی المنهج البحث العلمی فی التریبه والعلوم الانسانیة*

این کتاب پژوهشی دانشگاهی در زمینه روش تحقیق، به قلم سیف‌الاسلام سعد عمر، است. چاپ اول را در سال ۲۰۰۹ انتشارات دار الفکر برعهده داشت. کتاب پیش‌گفته برخی از روش‌های علمی پژوهش، مفهوم، ویژگی و کیفیت طرح تحقیق، وسایل و ابزار گردآوری ماده پژوهش، نمونه‌گیری، و شیوه‌های تحلیل محتوا، و کیفیت استناد به منابع را شامل می‌شود و تعریف عناصر ضروری و مهارت‌های اساسی پژوهش را در بر می‌گیرد که ویژه دانشجویان و پژوهش‌گران مبتدی است. کتاب *الموجز فی المنهج البحث العلمی* در هشت فصل و ۱۴۴ صفحه تنظیم شده است.

نویسنده، در فصل اول، مفهوم پژوهش علمی را به‌طور کامل توضیح داده و نظرهای علمی دانشمندان و جایگاه رایانه را در تحقیقات علمی بیان کرده است. فصل دوم به بررسی پژوهش تربیتی در مورد مفهوم، طبیعت، و مشکلات و آسیب‌های کنونی پژوهش اختصاص یافته است. سیف‌الاسلام سعد عمر در فصل سوم از تهیه و گردآوری طرح و نقشه پژوهش، عناصر، و روش پژوهش علمی سخن گفته است. فصل چهارم شامل شیوه‌های دست‌یابی به مواد پژوهش است و مهم‌ترین راه‌های دست‌یابی به ماده پژوهش را مطالعه، نگارش (تدوین)، اقتباس، مشاهده، و تجربه معرفی کرده است. فصل پنجم به انواع پژوهش‌ها و معیارهایی می‌پردازد که اساس یک پژوهش علمی را تشکیل می‌دهد. هم‌چنین، در این فصل به روش پژوهش توصیفی، تاریخی، و تجربی اشاره شده است. فصل ششم انواع ابزار پژوهش از جمله مقیاس‌ها، طیف‌ها، آزمون‌ها، و فرم‌ها (پرسش‌نامه) را بررسی

می‌کند که براساس نوع پژوهش، روش آن متفاوت است. فصل هفتم درمورد مفهوم جامعه آماری، حجم نمونه، و چگونگی برآورد نمونه یا ارزیابی تعداد نمونه‌های موردنظر و اثر آن بر بهبود نتایج پژوهش است. فصل هشتم، علاوه بر بررسی مفهوم تحلیل محتوا، به چگونگی نگارش متن و یافته‌های پژوهش، نتایج، پیش‌نهادها، و منابع می‌پردازد.

۵. ویژگی‌های ظاهری کتاب

نمای ظاهری کتاب اولین قسمتی است که خواننده با آن روبه‌رو می‌شود و به‌گونه‌ای فضاسازی به‌منظور خوانش متن کتاب است. «شکل ظاهری کتاب فضایی مکانی است که دیدگان خواننده را به‌خود جلب می‌کند» (حمدانی ۲۰۰۰: ۱۲۴). هم‌چنین، طرح روی جلد از مهم‌ترین عناصر موازی با متن است که مخاطب را در فهم محتوای کتاب یاری می‌رساند و شامل عنوان کتاب، نام نویسنده، انتشارات، نوع خط و رنگ، و... است. بر این اساس، طرح روی جلد کتاب *الموجز فی المنهج البحث العلمی* از موارد ذیل تشکیل شده است.

۱,۵ عنوان

عنوان جلوه‌ای از هویت متن است و باعث تمایز متن از متون دیگر می‌شود. هم‌چنین، عنوان عامل محرک برای خواننده به‌شمار می‌رود که باعث تصمیم‌گیری وی درباره خواندن محتوای کتاب می‌شود. به‌عبارت‌دیگر، کتاب با توجه به عنوان آن مورد خوانش قرار می‌گیرد. بر این اساس، عنوان کتاب *الموجز فی المنهج البحث العلمی* نوعی حس کنج‌کاوی و پرسش را برای خواننده فراهم می‌سازد. از سوی دیگر، عنوان این کتاب بیان‌گر مفهوم پژوهش علمی، روش‌های تحقیق، و ویژگی پژوهش‌های دانشگاهی است:

روش تحقیق علمی همه معانی و ظواهر روش نگارش پژوهش علمی را شامل می‌شود. براساس نظر کلود دوشی، عنوان به سه دسته تقسیم می‌شود: عنوان اصلی، عنوان ثانوی که معرف عنوان اصلی است، و عنوان فرعی که نشانه وابسته مشخص کتاب است، مانند رمان، داستان، شعر، و... (بلعابد ۲۰۰۸: ۶۶).

در این جهت، نویسنده کتاب *الموجز فی المنهج البحث العلمی* به دو نوع عنوان، عنوان اصلی در زمینه روش تحقیق علمی و عنوان ثانوی در علوم انسانی و تربیتی، اشاره کرده است.

۲,۵ نام نویسنده

پس از عنوان، ذکر نام نویسنده اهمیت بسیاری دارد، زیرا نویسنده عنوانی متمایز از دیگر افراد جامعه انتخاب می‌کند. «نام مؤلف نقش مهمی را در انگیزش علاقه و ارتباط مخاطب با متن ایفا می‌کند، به‌ویژه اگر نویسنده در محافل علمی مشهور باشد» (هاشم ۲۰۰۸: ۵۸). «نویسنده هر اثر علمی تسلط و مهارت کافی بر مطالب کتاب دارد، به‌گونه‌ای که صاحب امتیاز و مالک اصلی متن کتاب به‌شمار می‌آید و حال آن‌که وظیفه خواننده فهم محتوا و مفاهیم است» (یقین ۲۰۰۵: ۱۱۸).

بر این اساس، نام نویسنده، «د. سیف‌الاسلام سعد عمر»، مستقیماً زیر عنوان کتاب *الموجز فی المنهج البحث العلمی* با رنگ زرد و خط ضخیم نوشته شده است تا نظر خوانندگان بسیاری را جلب کند. هم‌چنین، رنگ زرد به‌عنوان رنگ اندیشه و تأمل به اثبات‌گرایی گرایش دارد و بیان‌گر خوش‌بینی و نوآوری است که خواننده را به‌سمت مطالعه کتاب سوق می‌دهد.

۳,۵ تصاویر روی جلد کتاب

از دیرباز تا کنون، تصاویر از بارزترین نشانه‌های غیرزبانی به‌شمار می‌آیند که ابتدای آن به‌وسیله رمز و سرانجام آن شکل و تصویر واقعی است. نشانه‌ها نیز از مهم‌ترین عناصر اساسی پژوهش علمی به‌شمار می‌روند. طرح روی جلد کتاب در اولین نگاه باعث جذب خواننده هنگام خرید یا مطالعه کتاب می‌شود. از آن‌جاکه طرح جلد کتاب تنها آمیزه‌ای از رنگ‌ها نیست، بلکه «علامت‌ها و نشانه‌هایی را با پیش‌زمینه‌هایی فرهنگی در بر دارد که در نگرش‌های اجتماعی و جهان‌بینی زمان خواننده تأثیر دارد» (توزی ۲۰۱۹: ۱۷)، خواننده نیز بایستی به اسرار و رمزهای تصاویر کتاب آگاهی داشته باشد.

قسمت سمت چپ طرح روی جلد کتاب *الموجز فی المنهج البحث العلمی* دایره‌ای با پرتوهای رنگی را نشان می‌دهد که شامل تصاویر افرادی از اقصای جامعه با فرهنگ‌ها و گروه‌های سنی مختلف، جنسیت، و ملیت‌های گوناگون است. به‌نظر می‌رسد این تصویر چرخه فکر و تفکر انسان را نشان می‌دهد که بازتاب مضمون و محتوای کتاب و راه‌نمای پژوهش‌گران در پژوهش‌های علمی برای اولویت‌بندی و پی‌ریزی طرح تحقیق است و این امر را یادآور می‌شود که این کتاب برای پژوهش‌گران در همه سطوح علمی یا دانشگاهی

طراحی شده است که به فراخور موقعیت اجتماعی، فرهنگی، و علمی هر فرد شناخت و درک آن‌ها از مطالب کتاب متفاوت خواهد بود. پرتوها و طیف‌های مبهم و پیچیده، که پیرامون دایره منتشر شده است، حاکی از تلاش خواننده برای کشف معنا و دلالت شکل و تناسب آن با مضمون و محتوای کتاب است.

در سمت راست جلد کتاب، تصویر دی‌ان‌ای (DNA) نمایان است. از آن‌جاکه انتقال اطلاعات توسط ژن‌ها انجام می‌پذیرد، تصویر مذکور به این نکته اشاره دارد که این کتاب به‌منزله عنصر سازنده پژوهش‌های علمی - دانشگاهی است که به‌مرور رو به تکامل می‌رود.

۴,۵ ناشر

باتوجه به این‌که روند نشر و توزیع کتاب سبب آفرینش روش‌های جدید در چاپ و نشر کتاب و ارتباط آن با مخاطب (خواننده) می‌شود، ناشر در شهرت و موفقیت نویسنده نقش مهمی را ایفا می‌کند. هم‌چنین، شهرت ناشر کتاب در چرخه تولید، عرضه، و تقاضا تأثیر مستقیم دارد، زیرا گاهی شاهدیم که برخی خوانندگان ناشر خاصی را، به‌سبب عدم نشر مطالب مفید مناسب نمی‌دانند.

انتشارات بیان‌گر سلطه اقتصادی (مالی) اثر علمی است و با سه ضلع مثلث اثر علمی یعنی نویسنده، متن، و خواننده ارتباط مستقیم دارد. از سوی دیگر، گاهی نویسنده نسبت به طرح جلد کتاب نظر قطعی ارائه نمی‌دهد، اما ناشر کتاب، با مطالعه اجمالی و باتوجه به نمود و شمایی که نویسنده در نظر دارد، طرح روی جلد را برمی‌گزیند (بن‌عود ۲۰۱۸: ۶۵).

در این جهت، انتشارات دار الفکر در سمت چپ پایین صفحه با رنگ سفید و خط ریز با اشاره به پایگاه الکترونیکی و وظیفه مهم خود را در قبال کتاب *الموجز فی المنهج البحث* علمی ادا کرده است.

۵,۵ پیش‌گفتار

بسیاری از نویسندگان در قسمت پیش‌گفتار به بیان مطالب و ارائه شواهدی در ارتباط با متن می‌پردازند. «پیش‌گفتار پژوهاک ساختار و محتوای متن اصلی است و مهم‌ترین ویژگی بیانی آن عامل محرک خواننده است. از دیدگاه ارسطو، پیش‌گفتار سرآغاز سخن و معادل مطلع

در شعر و افتتاحیه در فن موسیقی است» (نصیر ۲۰۰۹: ۱۷). بنابراین، این قسمت از کتاب فضاسازی برای ورود به متن اصلی محسوب می‌شود و «بازتاب سبک و جهان‌بینی نویسنده است» (هاشم ۲۰۰۸: ۶۴). هم‌چنین، از وظایف اساسی پیش‌گفتار می‌توان به «بیان خلاصه و موجز مطالب مرتبط با محتوای متن و نیز جذب خواننده نسبت به موضوع» (همان: ۲۳، ۲۴) اشاره کرد. سیف‌الاسلام سعد عمر، نویسنده کتاب *الموجز فی المنهج العلمی*، در قسمت پیش‌گفتار، به آیات ابتدایی سوره علق اشاره کرده است که بر اهمیت آموزش و یادگیری تأکید می‌کند. از آن‌جاکه در پیش‌گفتار بایستی موضوع کتاب، یعنی اهمیت پژوهش، مورد توجه قرار می‌گرفت، بنابراین نویسنده حق مطلب را ادا نکرده است.

۶. معیارهای جزئی کتاب

۱،۶ زبان و سبک

زبان وسیله ایجاد ارتباط است که به موازات پیشرفت جامعه بشری طی زمان‌ها روند روبه‌رشدی داشته است. «زبان به‌عنوان موجود زنده اجتماعی و وسیله بیان افکار و اندیشه‌های انسان است که رشد آن وابسته به پیشرفت فرهنگ و شناخت وی صورت می‌گیرد» (مرتاض ۱۹۹۸: ۱۰۷). انتخاب زبان مناسب بیان‌گر مهارت نویسنده، میزان ابتکار و خلاقیت هنری، و سبک نگارش وی در انتقال معانی است. نویسنده کتاب *الموجز فی المنهج العلمی*، افزون‌براین که مطالب کتاب خویش را متناسب با محتوای اصلی کتاب آورده است، به جنبه‌های فنی (هنری) آن نیز از لحاظ وضوح، دقت، و ترتیب منطقی توجه داشته است. کتاب از آرایه‌های لفظی و معنوی، صور خیال، سبک انشایی پیراسته، و استدلال و برهان‌های عقلی برخوردار است، به‌گونه‌ای که فهم آن برای خواننده هم امکان‌پذیر است.

۲،۶ رعایت علائم نگارشی و ویرایشی

علائم نگارشی نشانه‌هایی برای تنظیم نگارش کتاب و سهولت خوانش هستند و به‌منظور فاصله‌گذاری بین عبارات یا کلمات به‌کار می‌روند. از پرکاربردترین علائم نگارشی جداسازی اجزای نوشتار، تعیین جایگاه‌های متن، تعجب، استفهام، و... است. در این زمینه، سیف‌الاسلام سعد عمر در کتاب روش تحقیق خویش به رعایت نکات نگارشی و ویرایشی اهتمام ورزیده است.

۳,۶ تحلیل محتوا

کتاب *الموجز فی المنهج البحث العلمی فی التریبۃ والعلوم الانسانیة*، علاوه بر موضوعات روش تحقیق و مراحل انجام پژوهش علمی، از نظر روش‌شناسی نیز زیربنای پژوهش‌های علمی به‌شمار می‌رود. با این‌که بسیاری از پژوهش‌های علمی به موضوع اصلی تأکید می‌ورزند، روش علمی مناسبی را در پیش نمی‌گیرند، درحالی‌که لزوم توجه به روش پژوهش امری انکارناپذیر است که نویسنده کتاب به این مهم توجه داشته است. موضوع‌های اصلی و فرعی کتاب نیز با عنوان تناسب و هماهنگی دارند، چنان‌که به‌صورت کلی به مفهوم روش تحقیق علمی و به‌صورت خاص به روش پژوهش علوم تربیتی پرداخته است. سپس، از طرح تحقیق و مؤلفه‌های آن یعنی از مقدمه تا منابع، روش و مواد پژوهش، شیوه جمع‌آوری داده‌ها و روش تحلیل آن‌ها، ابزار پژوهش مانند پرسش‌نامه، مصاحبه، مشاهده، آزمون، تعیین نمونه‌گیری در پژوهش‌های میدانی، توضیح مفهوم تحلیل محتوا به‌عنوان یکی از ابزار پژوهش‌های علمی، و در نهایت انجام گرفتن پژوهش علمی سخن گفته است و از ذکر مطالب دیگر، به دلیل طولانی‌نشدن بحث یا پرداختن به مطالب مهم‌تر، خودداری کرده است، به‌گونه‌ای که کلمه «الموجز» در عنوان کتاب تأییدکننده این مطلب است.

۴,۶ کاستی‌های کتاب

باتوجه به این‌که کتاب *الموجز فی المنهج البحث العلمی* کتاب آموزشی درجهت ماده پژوهش و روش تحقیق علمی و راه‌نمای دانشجویان در نگارش پژوهش‌های علمی است، ذکر کاستی‌های آن به‌منزله عیب یا کاهش ارزش کتاب نیست، بلکه درجهت غنی‌ترشدن کتاب و رفع کاستی‌های آن است که در ادامه، به برخی از این کاستی‌ها اشاره می‌شود:

الف. همان‌گونه‌که از عنوان کتاب *سیف‌الاسلام سعد عمر برمی‌آید*، این کتاب به روش پژوهش علوم تربیتی و سپس تعمیم آن به علوم انسانی پرداخته است. گرچه روش پژوهش علوم تربیتی با برخی از شاخه‌های علوم انسانی مانند جامعه‌شناسی (علوم اجتماعی) یک‌سان است، در پاره‌ای از موارد با آن متفاوت است، زیرا پژوهش‌های علوم تربیتی در درجه اول میدانی هستند، حال آن‌که بیش‌تر شاخه‌های علوم انسانی مانند ادبیات، فلسفه، تاریخ، و... کیفی و از نوع تحلیل محتوا هستند.

ب. کتاب مذکور همه موضوع‌های ماده پژوهش را پوشش نمی‌دهد، چنان‌که تفاوت بین روش‌شناسی و روش پژوهش را به صورت علمی بیان نکرده است. هم‌چنین، به تبیین اخلاق علمی پژوهش‌گر در انجام گرفتن پژوهش علمی، انواع پژوهش علمی (نظری، تطبیقی، میدانی، و تجربی)، و تأکید بر پیشینه پژوهش اشاره نشده است.

ج. باتوجه به آموزشی بودن کتاب پیش‌گفته، بین مطالب کتاب ترتیب و نظم منطقی وجود ندارد، زیرا در زمینه آموزش روش‌های تحقیق علمی ابتدا بایستی مفهوم پژوهش علمی، سپس انواع روش‌های پژوهش (توصیفی، میدانی، تاریخی، و تطبیقی)، و ابزار جمع‌آوری پژوهش بیان شود.

د. بااین‌که موضوع کتاب در حیطه کتاب‌های روش‌شناسی پژوهش علمی است، نویسنده برخی از موضوعات کلیدی، از جمله تبیین روش‌شناسی پژوهش و تفاوت آن با روش پژوهش را، به عنوان پیش‌درآمد آموزشی ذکر نکرده است.

هـ. باوجود تنوع روش‌های تحقیق، نویسنده کتاب تنها به روش تحقیق توصیفی، تاریخی، و تجربی اشاره کرده و به دیگر روش‌های پژوهش از جمله روش پژوهش تطبیقی، کمی، ترکیبی، و... نپرداخته است.

ز. نویسنده کتاب را براساس روش پژوهش علوم انسانی نوشته است، اما در تبیین اصول روش پژوهش این شاخه به خوبی عمل نکرده است.

ح. کتاب نمایه و واژه‌نامه ندارد. کتاب‌های علمی جدید معمولاً نمایه جامع و دقیقی دارند که دسترسی به اطلاعات داخل متن را برای خواننده آسان‌تر می‌کنند. بهتر بود برای استفاده کامل و دقیق از کتاب، نمایه جامعی برای آن تهیه می‌شد. وجود واژه‌نامه نیز از ضروریاتی است که در کتاب‌های علمی آموزشی معمولاً باید مورد توجه قرار گیرد. استفاده از معادل‌های ناآشنا، که گاهی فهم متن را برای خواننده دشوار می‌کند، بر ضرورت وجود واژه‌نامه‌ای کامل از اصطلاحات به کاررفته در متن می‌افزاید که کتاب مورد بررسی به این مهم نیز نپرداخته است.

ط. منابعی که نویسنده در متن کتاب به آن ارجاع داده در پایان کتاب فهرست نکرده است؛ یعنی کتاب فاقد منابع و مآخذ است. در مجموع، کتاب *الموجز فی المنهج البحث العلمی فی التربیة والعلوم الانسانیة*، به استناد مطالبی که بیان شد، نقاط ضعفی دارد که انتظار می‌رود در تجدید چاپ کتاب به این نکات توجه شود و درصدد رفع این نواقص برآیند.

۵,۶ ویژگی‌های برتر کتاب (امتیازهای کتاب)

مهم‌ترین امتیازهای کتاب *الموجز فی المنهج البحث العلمی* به‌قرار ذیل است:

- الف. تکیه بر استفاده از رایانه به‌منزله یکی از ابزار جدید پژوهش علمی در تحقیقات علمی، حال آن‌که پیش‌تر کتاب‌های علمی - آموزشی روش تحقیق به این مهم اشاره نکرده‌اند.
- ب. کتاب مذکور همه شاخص‌های پژوهش میدانی مورد نیاز پژوهش‌گر علوم تربیتی را پوشش می‌دهد، مانند تعریف روش پژوهش علمی، تعیین حجم نمونه، و انواع آن.

۶,۶ نوآوری کتاب

در عصر انفجار اطلاعات نیاز به مباحث تخصصی بیش‌تر احساس می‌شود، از آن‌جا که موضوع این کتاب درباره روش پژوهش علوم تربیتی است، نوآوری آن به محدود بودن موضوع این کتاب مربوط می‌شود، حال آن‌که پیش‌تر کتاب‌های روش تحقیق به‌صورت کلی به موضوع پرداخته‌اند. از دیگر نوآوری‌های نویسنده آن است که در پایان کتاب، منابع برگزیده روش تحقیق در زبان عربی و انگلیسی را ذکر کرده است؛ از جمله کتاب *أسس البحث العلمی لاعداد الرسائل الجامعیة* از ابراهیم مروان، *أساسيات البحث العلمی* از احمد عودة و *فتحی الملکاوی*، و....

۷,۶ مناسب بودن کتاب به‌منظور تدریس دانشگاهی

عنوان کتاب بیان‌گر آموزشی بودن آن است، به‌گونه‌ای که تناسب عنوان با محتوا تأییدکننده آن است که این کتاب برای آموزش درس روش تحقیق دانشجویان علوم تربیتی، استادان، و پژوهش‌گران مناسب به‌نظر می‌رسد. این کتاب به‌منظور تدریس دیگر شاخه‌های علوم انسانی نیز کاربرد دارد، اما با توجه به فهرست مطالب و محتوای کتاب، که بیش‌تر به پژوهش میدانی اختصاص یافته است، به‌عنوان منبع فرعی برای دانشجویان تحصیلات تکمیلی در آموزش زبان عربی می‌تواند مفید باشد.

۸,۶ انسجام موضوعات و مطالب اثر

در نگارش هر متن علمی انسجام و یک‌دستی اهمیت بسیاری دارد. منظور از انسجام پیوند منطقی میان اجزای خرد و کلان متن است، به‌نحوی که خواننده بتواند سیر طبیعی و پیوسته

کلام نویسنده را در آن ببیند و موضوع را دنبال کند (منصوریان ۱۳۹۲: ۹۷). تناسب و انسجام در موضوعات و مطالب کتاب تاحدودی آشکار است. نویسنده در ابتدا مفهوم پژوهش علمی را به طور کلی توضیح داده است. سپس، به تبیین پژوهش در زمینه علوم تربیتی پرداخته است، و در ادامه از طرح و نقشه تحقیق و جمع‌آوری مواد پژوهش سخن گفته است تا به انواع روش‌های تحقیق علمی و ابزار آن و سرانجام به تبیین مفهوم نمونه‌گیری پردازد که به‌عنوان یکی از مهم‌ترین شاخص‌های پژوهش‌های میدانی یا پژوهش‌هایی است که براساس پرسش‌نامه انجام می‌گیرند. هم‌چنین، در پایان، فهرست منابع را برای مراجعه به این موضوع و دانش‌افزایی پژوهش‌گران ذکر کرده است، اما نویسنده در صفحه ۱۱۸ تا ۱۲۲ کتاب، در موضوع «اسلوب تحلیل محتوی»، تنها به بحث پیدایش و مفهوم محتوا پرداخته است. زمانی که از تحلیل محتوا به‌عنوان یک روش پژوهش اسنادی نام برده می‌شود، تحلیل محتوای کمی و کیفی مورد نظر است. در تحلیل محتوا، تلاش بر این است تا با کدگذاری باز، محوری، و زمینه‌ای مقولات محتوایی موجود در پیام‌های ارتباطی شناسایی و استخراج شوند، ولی نویسنده در مورد روش تحلیل محتوا مطلبی ارائه نکرده است و انسجامی بین عنوان اصلی و فرعی دیده نمی‌شود. و در موضوع «ارجاع‌دهی» صفحه ۱۳۰ کتاب، مؤلف به روش ارجاع‌دهی در کتاب‌ها و مجله‌های علمی و پایان‌نامه‌ها پرداخته، اما به روش ارجاع‌دهی در سایت‌های الکترونیکی و کنفرانس‌های علمی نپرداخته است. کم‌رنگی ارتباط آیه ذکر شده در مقدمه با عنوان کتاب در صفحه ۷ دلیل بر انسجام‌نداشتن مطالب است.

۹,۶ توانایی نویسنده در تحلیل مطالب

با بررسی کتاب *الموجز فی المنهج البحث العلمی* درمی‌یابیم که نویسنده تنها در مواردی اندک به منابع دیگر ارجاع داده است و این امر حاکی از استعداد ذاتی و تجربه علمی وی است. این مطلب در قسمت بررسی آسیب‌شناسی پژوهش‌های علوم تربیتی به‌خوبی نمایان است. نویسنده با قدرت تحلیلی خود وجود مفهوم و ارتباط بین واژه‌ها را بیان کرده است و درباره پیام‌های موجود در متن نتیجه‌گیری می‌کند. به‌عنوان مثال، هنگامی که به تعریف «البحث العلمی» از دیدگاه ابن‌هیثم در صفحه ۱۶ می‌پردازد.

۱۰,۶ تناسب اصطلاحات تخصصی

با مطالعه کتاب پیش‌گفته روشن می‌شود متن کتاب بسیار شیوا و روان است و نویسنده اصطلاحات تخصصی را به‌کار برده است؛ از قبیل *منهج*، *اطروحه*، *رساله*، *مقاله*، *بحث*

علمی، اقتباس، مسئله، فرضیه‌ها، استنباط، مقابله، ملاحظه، نمونه، اختیارات، تحلیل آماری، و سایر قراردادها که در زمینه روش تحقیق علوم تربیتی و به‌ویژه روش میدانی قابل‌استفاده است. البته، در معدودی از موارد معادل لاتین اصطلاحات تخصصی ذکر شده است. به‌عنوان مثال، معادل لاتین کلمات «اطروحه، رساله، و بحث علمی» در صفحه ۱۱ و ۱۲ استفاده شده است. در چنین مواردی، بهتر است در انتخاب معادل لاتین بازنگری شود یا این‌که نویسنده معادل لاتین این اصطلاحات را در پاورقی یا پی‌نوشت یا مانند بقیه مصطلحات جلویش، بین دو کمان، ذکر کند.

۱۱,۶ اصالت منابع و مأخذ

مؤلف، در بخش منابع پایانی کتاب، فهرست پنجاه منبع عربی، ۳۳ منبع انگلیسی، و ۲۵ مجله علمی- پژوهشی در حوزه علوم تربیتی را، که به روش تحقیق مرتبط است، برای آشنایی و استفاده در پایان کتاب آورده است، ولی نویسنده منابعی را که در متن کتاب به آن ارجاع داده در پایان کتاب فهرست نکرده است؛ یعنی کتاب منابع و مأخذ ندارد. به‌عنوان نمونه، می‌توان به مواردی اشاره کرد که در صفحه ۱۶ به سوییدی ۱۹۸۰ استناد شده است، اما در فهرست منابع اثری از منبع مرتبط مشاهده نمی‌شود. مؤلف در پاراگراف بعدی همین صفحه به سوییدی ارجاع داده که به تکرار اسم مرجع نیازی نیست و می‌بایست از واژه «همان» استفاده می‌کرد.

۷. نتیجه‌گیری

باتوجه به این‌که کتاب *الموجز فی المنهج البحث العلمی* کتاب آموزشی درجهت درس پژوهش و روش تحقیق علمی و راه‌نمای دانشجویان در نگارش پژوهش‌های علمی است، ذکر کاستی‌های کتاب به‌منظور غنی‌تر شدن کتاب است. از این‌رو، به برخی از این کاستی‌ها اشاره می‌شود:

- کتاب *الموجز فی المنهج البحث العلمی فی التریبۃ والعلوم الانسانیة*، تألیف دکتر سیف‌السلام سعد، به برخی ویرایش‌های صوری، ساختاری، و محتوایی نیاز دارد که این مقاله در حد توان خود و با استقرای کامل و بررسی دقیق کل کتاب به نقد کتاب در محورهای مذکور پرداخته است.

- کتاب مذکور همه موضوع‌های ماده پژوهش را پوشش نمی‌دهد، چنان‌که تفاوت بین روش‌شناسی و روش پژوهش را به‌صورت علمی بیان نکرده است. هم‌چنین، به تبیین اخلاق علمی پژوهش‌گر در انجام پژوهش علمی، انواع پژوهش علمی (نظری، تطبیقی، میدانی، و تجربی)، و تأکید بر پیشینه پژوهش اشاره نشده است.
- بین مطالب کتاب ترتیب و نظم منطقی وجود ندارد، زیرا در زمینه آموزش روش‌های تحقیق علمی ابتدا بایستی مفهوم پژوهش علمی، سپس انواع روش‌های پژوهش (توصیفی، میدانی، تاریخی، و تطبیقی)، و ابزار جمع‌آوری پژوهش بیان شود.
- کتاب *الموجز فی المنهج البحث العلمی فی التریبہ والعلوم الانسانیة* از نظر جامعیت و روزآمدی معیارهای لازم یک کتاب دانشگاهی را دارد.
- علاوه بر این که کتاب مورد بحث به‌خوبی بیان‌گر صلاحیت علمی دکتر سیف‌السلام سعد است، کارنامه، آثار، و تألیفات او نیز بر صلاحیت او صحنه می‌گذارد.
- پاکیزگی نگارشی و ادبی از دیگر نکاتی است که در کتاب *الموجز فی المنهج البحث العلمی* به‌دقت رعایت شده است.
- طرز بیان مطالب توسط مؤلف منسجم و یک‌پارچه است و می‌توان گفت کتاب به اهداف علمی خود تحقق بخشیده است.
- کتاب مدنظر، در مقایسه با سایر کتاب‌هایی که در این موضوع نگارش شده است، مناسب‌تر و علمی‌تر به نظر می‌آید.
- مهم‌ترین امتیازهای کتاب تکیه بر استفاده از رایانه، به‌عنوان یکی از ابزارهای جدید پژوهش علمی در تحقیقات علمی، است، حال آن‌که بیش‌تر کتاب‌های علمی - آموزشی روش تحقیق به این مهم اشاره نکرده‌اند.
- مؤلفه‌های بسیاری در تعریف و ویژگی‌های فیزیکی و ظاهری کتاب تعریف شده است، ولی بررسی اجمالی نشان می‌دهد که کتاب، به‌جزء در بعضی موارد، موفق عمل کرده و کتابش را مطابق ویژگی‌های علمی در اختیار مخاطب قرار داده است.

کتاب‌نامه

- آصف‌زاده، سعید و زکیه پیری (۱۳۸۳)، «انتشار، فعالیت کلیدی در مدیریت دانش»، *مجله دانشگاه علوم پزشکی بابل*، ش ۲۴.

بررسی و نقد کتاب الموجز فی المنهج البحث ... (عبدالرزاق رحمانی) ۱۲۳

اسماعیلی، مراد (۱۳۹۷)، «نقد و تحلیل کتاب روش تحقیق به زبان ساده»، پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، دوره ۱۸، ش ۲.

اسمهر، الهاشم (۲۰۰۸)، عتبات المحکمی القصیر فی التراث العربی والاسلامی (الاخبار والکرامات والطرق)، بیروت: الشبكة العربية للابحاث والنشر.

بدر، احمد (۱۹۹۴)، اصول البحث العلمی و مناهجه، القاهرة: المكتبة الاکادیمیة.

بدوی، عبدالرحمن (۱۹۶۳)، مناهج البحث العلمی، القاهرة: دار النهضة العربية.

بلعابد، عبدالحق (۲۰۰۸)، عتبات جیرار جینیت من النص الی المناس، تقدیم سعید یقطین، الجزائر: منشورات الاختلاف.

بن‌عود، نجود (۲۰۱۸)، سیمیائیة العتبات النصیة فی روایة نساء الجحیم، لعائشة بنور، الجزائر: جامعة الوادی.

حسینی، سیدحسین (۱۳۹۷)، «تحلیل الگوی مفهوم نقد علمی»، پژوهش‌های عقلی نوین، س ۲، ش ۴.

حسینی فر، آیدا (۱۳۸۹)، «معرفی و نقد کتاب لاتین روش‌های تحقیق کیفی در علوم ارتباطات (نوشته تامس لیندلاف برایان تیلور)»، کتاب ماه علوم اجتماعی، پیاپی ۲۷.

الحمدانی، حمید (۲۰۰۰)، بنية النص السردی من منظور النقد الادبی، المغرب: مركز الثقافة العربی.

خبیر، عبدالرحیم محمد (۲۰۱۳/۴/۲۶)، سودانیل نشر فی سودانیل:

<<https://www.sudaress.com/sudanile/531060>>.

درودی، فریبرز (۱۳۸۵)، «سخنی درباب نگارش‌های انتقادی: همراه با شرحی مختصر پیرامون آرای کارل پوپر درباره نقد منابع اطلاعاتی»، فصل‌نامه کتاب، پیاپی ۶۸.

درودی، فریبرز (۱۳۹۱)، نقد منابع اطلاعاتی: شناخت مفاهیم، ساختار، ماهیت، و معیارهای نقد، تهران: خانه کتاب.

زندى، حامد (۱۳۹۶)، «نقد و بررسی کتاب درآمدی بر پژوهش روش‌های آمیخته»، نقد کتاب علوم اجتماعی، ش ۱۴.

سالم، محمد لیب (۲۰۱۶)، اصول النقد العلمی، جامعة طنطا، مصر: موقع منظمة المجتمع العلمی العربی:

<<https://www.arsco.org/article-detail-0-8-372>>.

سعد عمر، سیف‌الاسلام (۲۰۰۹)، الموجز فی المنهج البحث العلمی فی التریبة والعلوم الانسانیة، دمشق: دار الفكر.

الشیماء، ساعد و صبرینة توزی (۲۰۱۹)، العتبات النصیة فی روایة ۲۰۱۴ لوسینی الاعرج، الجزائر: ج البویرة.

۱۲۴ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۲۲، شماره ۳، خرداد ۱۴۰۱

طاهری، مهدی (۱۳۸۳)، «نقدی بر کتاب فهرست‌نویسی»، کتاب ماه کلیات، پیاپی ۸۴، علمیات، عبیر (۲۰۰۶)، تقویم و تطویر الكتب المدرسية للمرحلة الاساسية، الاردن: دار حامد للطباعة والنشر.

فتوحی، محمود (۱۳۸۵)، آیین نگارش مقاله علمی - پژوهشی، تهران: سخن.
فلاح، پروانه (۱۳۸۹)، «معرفی و نقد کتاب لاتین روش تحقیق میدانی (راه‌نمای عمل در تعلیم و تربیت و علوم اجتماعی نوشته کلایرتیلور من ویلکی جودیت باسر)»، کتاب ماه علوم اجتماعی، پیاپی ۲۷.

کوکبی، مرتضی و دیگران (۱۳۹۵)، «بنیان‌های فلسفی روش‌های تحقیق کمی، کیفی، و آمیخته»، فصل‌نامه نقد کتاب اطلاع‌رسانی و ارتباطات، دوره ۳، ش ۹.

مرتاض، عبدالمالک (۱۹۹۸)، فی نظریة الروایة، الكويت: عالم المعرفة.

نصیر، یاسین (۲۰۰۹)، الاستهلال فن البدايات فی النص الأدبی، دمشق: دار بینوی.

همدانی، مصطفی (۱۳۹۹)، «نقد کتاب روش تحقیق آمیخته»، پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، دوره ۲۰، ش ۵.

یقظین، سعید (۲۰۰۵)، من النص الی النص المتراب، مدخل الی جمالیات الابداعی التفاعلی، بیروت: المركز الثقافی فی العربی.